

The European Union
for Georgia
ENPARD

TSALKANIN YERLI İNKIŞAF STRATEGİYASI

Bu sənəd Avropa İttifaqının dəstəyi ilə tərtib olunub. Onun məzmununa görə tam məsuliyyəti CENN daşıyır və məzmun Avropa İttifaqının baxışlarını əks etdirməyə bilər. Sənəd "Yerli liderlər çox etnikli Tsalka bələdiyyəsinin davamlı inkişafı üçün ("Bura Tsalkadır") layihəsi çərçivəsində hazırlanıb.

DEKABR 2019

MÜNDƏRICAT

1. Metodologiya	4
2. Yerli inkişaf qrupu – LAG	5
3. Tsalka bələdiyyəsinə baxış	8
3.1 Bələdiyyənin ümumi təsviri.....	8
3.2 Relyef və landşaft	8
3.3 Hidroqrafik şəbəkə.....	10
3.4 Klimat.....	10
3.5 Torpaq.....	11
4. Tsalka bələdiyyəsinin demoqrafik və sosial vəziyyəti.....	12
4.1 Tsalka bələdiyyəsində əhali və demoqrafiya.....	12
4.2 Tsalka bələdiyyəsinin sosial vəziyyəti	17
5. Tsalka Bələdiyyəsinin kənd təsərrüfatı ehtiyaclarının araşdırması	21
5.1 Araşdırmanın nəticələri.....	21
5.2 Nəticələr və Təvsiyələr	24
6. Tsalka bələdiyyəsinin turistik potensialının və mədəni irsinin araşdırması	25
6.1 Tsalkada bələdiyyənin turistik resursları.....	26
6.2 Nəticə və tövsiyələr	27
7. Bələdiyyənin problemləri və onların həlli yolları.....	29
8. Monitoring və qiymətləndirmə.....	37

1. METODOLOGIYA

Yerli İnkişaf Strategiyası Tsalka bələdiyyəsində yaşayan sakinlərin, bələdiyyənin inkişafı ilə bağlı baxışdır.

Strategiyanın əsas məqsədi bələdiyyə əhalisinin sosial integrasiyasının yaxşılaşdırılması, sosial xidmətlərin əlçatanlığının təmin edilməsi və qarşılıqlı iştirak nəticəsində planlaşdırma yolu ilə yeni iqtisadi imkanlar yaratmaqdır.

Strategiyadan gözlənilən nəticələr: Tsalka bələdiyyəsində yoxsulluq səviyyəsinin azaldılması, əhalinin yaşam mühitinin yaxşılaşdırılması və mövcud iqtisadi, sosial və ətraf mühitin mühafizəsində olan problemlərin aradan qaldırılması.

Strategiyanın hazırlanması metodologiyası LEADER yanaşmasına və prinsiplərinə əsaslanır, bu metodologiya isə yerli əhalinin ehtiyaclarının daha yaxşı qiymətləndirilməsi və ön plana çəkilməsi baxımından iş prosesinə yerlilərin çoxtərəfli qoşulmasının təmin olunmasını nəzərdə tutur. Belə vacib və üstün məqsədin düzgün həyata keçirilməsi məqsədi ilə strategiyanın hazırlanmasının ilkin mərhələsində Tsalkanın yerli inkişaf qrupuna LEADER prinsiplərinə əsaslanan yerli inkişaf strategiyasının hazırlanması istiqamətində təlimlər keçirilib.

Tsalka bələdiyyəsinin yerli inkişaf strategiyası analitik və strateji hissədən, həmçinin, monitoring və qiymətləndirmədən ibarətdir. Strategiyanın analitik hissəsi Tsalka bələdiyyəsinin müxtəlif mövzu və istiqamətlərdə olan analizini nəzərdə tutur və bu analizlər strategiyanın hazırlanmasının ilkin mərhələsində CENN və layihənin tərəfdaşı olan təşkilatlar tərəfindən (GFA və IfLS) həyata keçirilib və mövcud ədəbiyyatın müzakirəsindən və eləcə də sahə tədqiqatından ibarətdir. Bələdiyyənin kəmiyyət təhlilinin aparılması məqsədi ilə keyfiyyət tədqiqatı aparılıb və müxtəlif sektor nümayəndələrinin yüksək iştirakı ilə sahələrə əsasən SWOT analiz hazırlanıb.

SWOT analizdə bələdiyyənin üstün sahələri müzakirə olunub və bunun nəticəsində strateji baxımdan qüvvədə olan sahələr müəyyən olunub.

Tsalka bələdiyyəsinin yerli inkişaf strategiyasının analitik hissəsinə əsas, layihə çərçivəsində hazırlanmış sonrakı mövzuda aparılan araşdırmalar oldu:

- Tsalka bələdiyyəsinin demoqrafik və sosial vəziyyəti;
- Tsalka bələdiyyəsinin kənd təsərrüfatı problemlərinin tədqiqatı;
- Tsalka bələdiyyəsinin turistik potensialı və mədəni irsinin tədqiqatı.

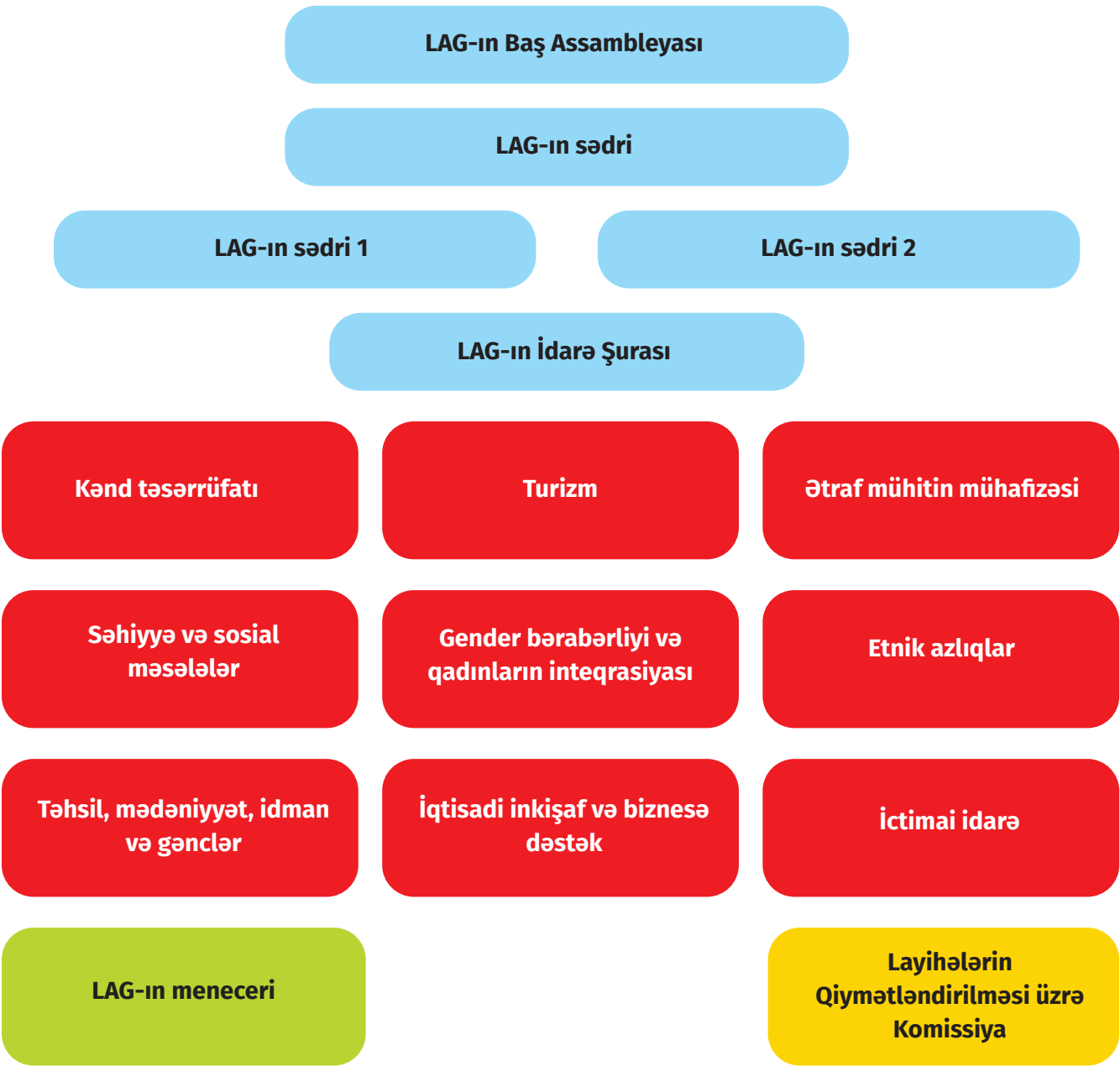
Strateji hissə LAG-ın İdarə Şurası ilə razılaşdırılmış və yerli inkişaf sektorunun qruplarının üstünlüyünü tanıdığı analitik hissədən irəli gələrək müəyyənləşən mövzulardan və problemlərdən ibarətdir.

¹ Gürcüstanın kənd təsərrüfatı və kəndin inkişaf strategiyası 2021-2017; Gürcüstanın Regional İnkişaf proqramı; Tsalka bələdiyyəsinin üstünlüklər sənədi; Gürcüstanın Statistika Xidmətinin sənədləri; Sosial Xidmət Agentliyinin sənədləri.

2. YERLİ İNKİŞAF QRUPU – LAG

Tsalkanın Yerli İnkişaf Qrupu – LAG özəl, mülki və ictimai sektor nümayəndələrindən ibarət ictimai birlikdir və könüllü üzvlük prinsipinə əsaslanır.

LAG-da üzvlük, tərkib (təşkilati struktur), seçim prosesi, rotasiya siyasəti və başqa institusional məsələlər LAG-ın nizamnaməsinə əsasən tənzimlənir. Nizamnaməyə əsasən LAG-ı onun fəaliyyətinə nəzarət edən sədr idarə edir. Sədrə iki sədr köməkçisi yardım göstərir. Sədr və sədr köməkçilərini LAG-ın üzvləri seçirlər.

LAG-ın fəaliyyəti LEADER yanaşmasının yeddi əsas prinsipinə əsaslanır:

“Bura Tsalkadır” layihəsi çərçivəsində qarşılıqlı iştirak yolu ilə LAG-ın əsas məqsədləri müəyyən edilib və bunun vasitəsilə yerli inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsi mümkün olub.

Qeyd olunan layihə çərçivəsində LAG-ın əsas məqsədi aşağıdakı istiqamətlərə dəstək olmaqdır:

- Kəndin sosial-iqtisadi inkişafı;
- Ətraf Mühitin mühafizəsi və yaşıl iqtisadiyyat;
- Turizm və biznesin inkişafı;
- Qadın və gənclərin proseslərə qoşulması;
- Təhsil, mədəniyyət, idman və gənclər;
- Səhiyyə və sosial məsələlər;
- İctimai idarə;
- Etnik azlıqların inteqrasiyası.

“Bura Tsalkadır” layihəsi çərçivəsində LAG sonrakı tapşırıqları yerinə yetirir:

- Bələdiyyənin imkan və problemlərinə əsaslanaraq kəndin inkişafı üçün lazım olan üstünlükləri müəyyənləşdirir;
- Yerli icmanın əhali ilə məsləhətləşməsi nəticəsində əhəlinin yaşam, mühit-şəraitləri əsasında yaranan yerli ehtiyacları aşkarlayır;
- Milli strategiyaya uyğun olaraq yerli inkişaf strategiyasını (LDS) tərtib edir;
- Əhaliyə yerli inkişaf strategiyası haqqında tam və hərtərəfli məlumat çatdırır;
- İctimaibyyətə qrant ərizəsinin təqdim olunmasının bütün prosedurları haqqında məlumat verir və bu prosedurları izah edir;
- Qrant layihələrin müzakirəsi, qiymətləndirilməsi, seçilməsi, həyata keçirilməsi və monitorinqinin şəffaf və diskriminasiyadan kənar prosedurlarını yaradır və təmin edir;

Tsalkanın Yerli İnkişaf Qrupu Gürcüstanın qanunvericilik və icraçı hakimiyyət strukturları ilə, yerli və beynəlxalq təşkilatlarla və fərdi şəxslərlə əməkdaşlıq edir.

İdarə Şurası Baş Assambleyanın sektor qrupları ilə birgə ən vacib üstünlükləri müəyyən edir və yekunda Tsalka bələdiyyəsinin problemlərinə cavab verən və bələdiyyənin ehtiyaclarını tam təsvir edən istiqamətləri formalaşdırıb.

Həmin istiqamətlər bunlardır:

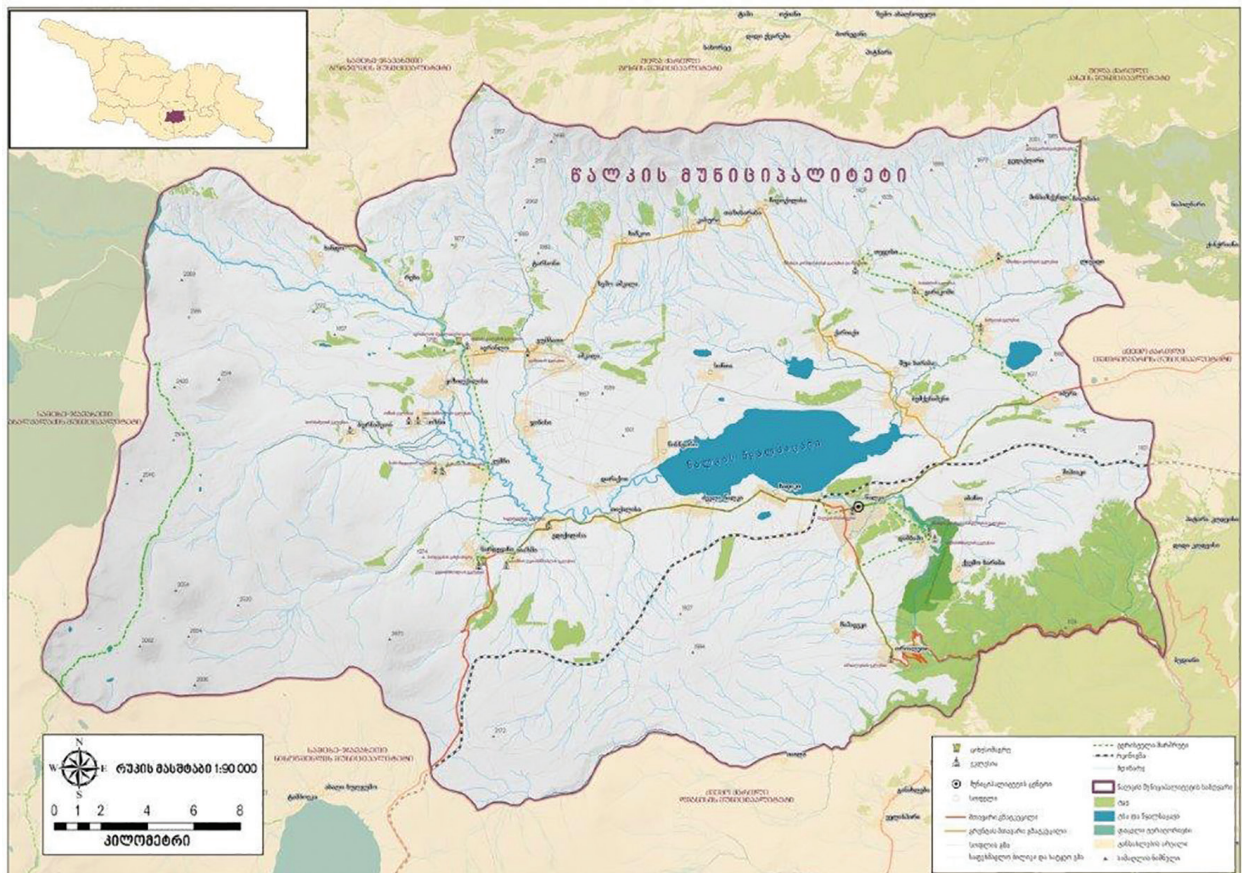
- Kənd Təsərrüfatı (Regional dəyərlər üzrə zəncirvari inkişaf);
- Turizmin inkişafına dəstək;
- Qeyri-kənd təsərrüfatı fəaliyyətinə dəstək;
- Ətraf mühitin mühafizəsi və təbii resursların idarəsi;
- Təhsil, mədəniyyət, idman və gənclər;
- Səhiyyə və sosial məsələlər;
- Gender bərabərliyi və qadınların integrasiyası.

3. TSALKA BƏLƏDIYYƏSİNƏ BAXIŞ

3.1 BƏLƏDIYYƏNİN ÜMUMİ TƏSVİRİ

Tsalka bələdiyyəsi Gürcüstanın Cənub-Şərq hissəsində, Kvemo Kartli regionunda yerləşir. O, şimaldan Borjomi, Qori və Kaspi bələdiyyələri, qərbdən Axalkalaki bələdiyyəsi, cənubdan Ninotsminda və Dmanisi bələdiyyələri və şərqdən Tetritsğaro bələdiyyəsi ilə həmsərhəddir.

Tsalka bələdiyyəsinin ümumi sahəsi 1,050,6km²-dir. O, rütubətli, subtropik hava dairəsində yerləşir, dəniz səviyyəsindən orta hündürlüyü 1,400 metrdir. İnzibati mərkəz Tsalka şəhəridir.

3.2 RELYEF VƏ LANDŞAFT

Tsalka bələdiyyə ərazisinin morfoloji təsvirini əsasən vulkanik, tektonik, eroziv və periglasiyal proseslərdən yaranan relyef formalar; – orta hündürlükdə və bir neçəsi daha hündür olan dağlar, vulkanik zirvələr, tektonik mağaralar, antiklinal çöküntülər, kanyon tipli dərələr və.s yaradır.

Əsas orografik vahidlər bunlardır:

1. Tsalka mağarası – ümumi orografik cəhətlər baxımından Tsalka mağarası dəniz səviyyəsindən 1,500-1,900 m. hündürlükdə yerləşən yayladır. Yaylanın sərhədlərində neogenik yaşda vulkanik lava qırıqları nəticəsində yaranmış kiçik antiklinal təpələr və müqayisədə qeyd olunan mağaranın struktur baxımından relyefini əmələ gətirən geniş sinklinal dərələr meydana gəlib.

İlk növbədə mağaranın əsası – şərqdən cənuba doğru uzanan antiklinal yüksəklik, “Tsalka təpəsi”

qeyd olunmalıdır. Bu sonuncu bir neçə yerdə çaylarla yarıya bölünür və belə yerlərdə dərin eroziyaların hərəkəti nəticəsində kanyon tipli vadilər yaranıb. Ümumiyyətlə kanyon tipli vadilər Tsalka mağarasında olduqca geniş yer tutur. Eroziy kəsintinin dərinliyi bu kanyonlarda, təxminən 30-50 m-dən 200-300-m qədərdir.

Tsalka təpəsi ilə yanaşı, onun hər iki tərəfində bir neçə düzənlik, sinklinal dərələr – Beştaşen, Kərək, Bareti və.s yerləşir. Bu dərələr bir-birindən ikinci sıralı Beştaşen, Livad, Bareti, Korsu antiklinal təpələri və Cavaxeti silsiləsinin çökəkliyi ilə ayrılıb. Ən geniş Beştaşen dərələridir (uzunluğu – 22 km; eni – 9 km). Dərələr şimaldan Tsalka və Beştaşen təpələri, cənubdan Korsu antiklinalı və Cavaxeti silsiləsinin dağətəyi ilə əhatələnib. Mağaranın cənub-şərq tərəfindən Korsu və Daşbaş antiklinal təpələri və həmçinin, Edzani sinklinal dərələri yerləşir. Bu dərələrin ətəyində dəniz səviyyəsindən 1,480-1,540 m. hündürlükdə bələdiyyənin inzibati mərkəzi – Tsalka şəhəri yerləşir.

Tsalka mağarasının bir hissəsini Tsalka təpəsinin şimalında yerləşən Trialeti silsiləsinin dağətəyinə bitişik olan yamaclı allüvial düzənlik təşkil edir. O, Trialeti silsiləsinin cənub yamacından, Ktsia çayının və onun sol qolunun, Qumbati suyu ilə, yuxarı Pilosen-dördüncü dövrdə çıxarılmış allüvəndən əmələ gəlib.

2. Trialeti silsiləsinin şərq hissəsinin cənub yamacı: qeyd olunan yamac kifayət qədər davamlı şəkildə Ktsia çayının sol qollarında eroziy vadilərlə əhatə olunub və bəzi yerlərdə kanyona bənzər morfologiya yaradır. Yaylanın sərhəddində səthi yaxud zəif çatları olan mağaralar (Rexa, Tarson, Kabul və.s) yerləşir.

3. Cavaxeti silsiləsi: bələdiyyənin sərhədlərində yerləşən Cavaxeti silsiləsinin bir hissəsinin qalın xətt relyefi yüksək tektonik hallar, qatlar nəticəsində yaranmış kiçik hündürlüklər, tiorid səthlər boyunca uzanır. Belə tiorid səthlər üzərindən qübbəyə və konusa bənzər (Dəlidağ, Qumbati və.s) yalnız 250-350 metr yüksəklikdə qalxan vulkanlar, vadiləri xatırladır.

4. Samsar silsiləsi: bələdiyyənin sərhədlərinə bu silsilənin şimal hissəsi və şərq ekspozisiya ətkələri daxil olur. Geniş relyef formalarında, dördüncü dövrün lavaları ilə qurulmuş konus və qübbəşəkilli vulkanik zirvələri (Samsar, Tavkvetili, Kiçik Şav nabada, Böyük Şav nabada və.s.) qeyd etmək olar. Vulkan ətkələrinin orta və aşağı hissələrindəki olduqca geniş məntəqələr “donmuş buz” nəticəsində yaranmış lava qalıqları, “daş dənizləri” ilə örtülüb. Samsar vulkanının ətkələrində köhnə buzlaq izləri qalmaqdadır.

Tsalka bələdiyyəsində landşaftın sonrakı növləri yayılıb:

- Dağ lava yaylaları;
- Çöl bitgiləri və qara torpaqlar;
- Dağətəyi çəmənliklər və qara torpaq qatı;
- Dağ ətəyi subalp qurşağı, qara torpaq.
- Subalp qurşağı, dağ qurşağının qazon və qazon-torflu torpaqlar;
- Alp qurşaqları, dağ qurşağı bitgiləri və primitiv qazon-torf torpaqları;
- Yarpaqlı meşələrlə orta dağlar.

3.3 HIDROQRAFIK ŞƏBƏKƏ

Tsalka bələdiyyəsi sıx hidroqrafik şəbəkə ilə fərqlənir. Buradan çox sayda böyük və kiçik, daha az qolu olan çaylar axır: Çoçiani, Ozni, Narovani, Qumbati və.s.

Sinklinal vadilərin ətəyində, eləcə də vulkanik qayaların eroziyasından yaranmış depressiyalarda olduqca çox sayda kiçik göllər (Bareti, Leliani, Uzungöl, və.s) var. Göllər ixtiofaunadan kənar qalıb, bəzi yerlərdə göllərin sahilindən kənarda, bataqlıq bitgilərinin (mamır, çayır və.s) kiçik bitgi qatı əmələ gəlib.

Hidroqrafik şəbəkənin vacib obyektı Tsalka (Xram HES) sünii su anbarıdır. Su anbarı lava təpəsində, Ktsianın eroziv hərəkəti əsasında parçalanmış dar və dərin kanyon betonundan ibarət bəndlərlə bağlanması nəticəsində qurulub. Su anbarı dəniz səviyyəsindən 1,510 m. hündürlükdə, Beştaşen sinklinal vadisinin şərq hissəsini tutub. Su anbarı kanal tuneli vasitəsilə, hidro elektrik stansiyaları – Xram HES I və Xram HES II kaskadına xidmət göstərir.

Su anbarının maksimum dərinliyi 25 metrdir, suyun maksimum həcmi 312 mln m²-dir. Su anbarının səviyyəsi mövsümə uyğun olaraq dəyişir: Anbar fevral-mart aylarında aşağı və iyulda yuxarı səviyyədə olur. Səviyyənin dəyişmə amplitudası 9 m-dən yüksəkdir, müvafiq olaraq su anbarının sahəsi də dəyişəndir: 0, 5-30 km² həddində dəyişir. Su anbarının sahilləri, böyük hissədə zəif maili və çökəkdir, ancaq cənub-şərq sahili dik və hündürdür. Su anbarının sahilində qışda buz qatının əmələ gəlməsi qeydə alınır.

3.4 KLIMAT

Yerli meteoroloji stansiyanın (Tsalka, Bareti, Trialeti və.s) müşahidə materiallarının orta göstəricilərinə əsasən dəniz səviyyəsindən 1,500-1,800 m. hündürlüyə qədər yerləşən ərazilər üçün ölçülü rütubətli, dağ çəmənliyi – Stepə doğru keçid klimati, soyuq qışla və müqayisədə qısa, isti mövsümlə özünü göstərir. Orta illik temperaturu 6°C, iyulda - 16°C, yanvarda - 4.8°C, ümumi minimum - 34°C, ümumi maksimum isə - 33°C-dir. Atmosfer çöküntülərinin orta illik hesabı 600-7400 mm-dir. Çöküntülər yazda və yayda çox, qışda az olur. Yüksəkliyin artması ilə yanaşı klimat daha da ciddiləşir.

Dəniz səviyyəsindən 2,200-2,300 metr hündürlüyə qədər yüksək dağətəyi-step klimati, qısa, sərin yay və uzun soyuq, müqayisədə az qarlı qışa uyğundur. Daha yüksəkdə isə kəskin, həqiqi yayın olmadığı, sanki bütün il ərzində aşağı temperaturla və müqayisədə az atmosfer çöküntüləri ilə dolu klimat mövcuddur.

3.5 TORPAQ

Bələdiyyənin ərazisində müxtəlif növ torpaq, dağ, qara torpaq növləri var. Dəniz səviyyəsindən 1,800-1,900m. yüksəkliyə qədər yerləşən, çəmənlik və çöl yaşıl bitgilərlə örtülüb, lava yaylalarının sinklinal dərələrində orta (nadir hallarda güclü) humuslu qara dağ torpaqları (humusun tərkibi 5-7%) əmələ gəlir. Bu növ qara torpaqların profilinin üst hissəsi karbonatsız yaxud az karbonatsız olur. Torpaqlar tərkibində olduqca qarışıqdır, bitgilər üçün lazımı qida elementləri ilə, ilk növbədə azotla zəngindir. Müvafiq olaraq, qeyd olunan torpaqlar yüksək məhsuldarlıqla fərqlənir və aqronomluq baxımından əkinçiliyin inkişafı üçün bunun böyük əhəmiyyəti var.

Relyef yüksəkliyinin artması ilə birgə dağın qara torpaq profilinin strukturu da dəyişir, humuslu üfünün qalınlığı azalır, karbon artır və torpağın məhsuldarlığı azalır. Dəniz səviyyəsindən 1,900 metr hündürlükdə

yerləşən qara dağ torpağı müxtəlif çəmənlik-çöl keyfiyyətli yataqların qara torpaq qatlarını tədricən dəyişir. Daha yüksək, 2,300-2,400 metr hündürlükdə, dağətəyi qazonlu-torflu torpaqlar inkişaf edib. Göllər və su anbarlarının sahilindən kənar, eləcə də bəzi dənizlərin dibində və quruma prosesində olan göllərdə, bataqlıqda olan qazon-torflu torpaqların inkişafı qeydə alınır.

Dmanisi və Tetrizğaro bələdiyyələrinin qonşu ərazilərində, eləcə də Tsalkanın su anbarından aşağıda, Xram çayı dərəsində, yarpaqlı meşələrlə örülmüş yamaclarda, əsasən kiçik qalınlıqda qomral meşə torpaqları inkişaf edib.

4. TSALKA BƏLƏDIYYƏSİNİN DEMOQRAFİK VƏ SOSIAL VƏZİYYƏTİ

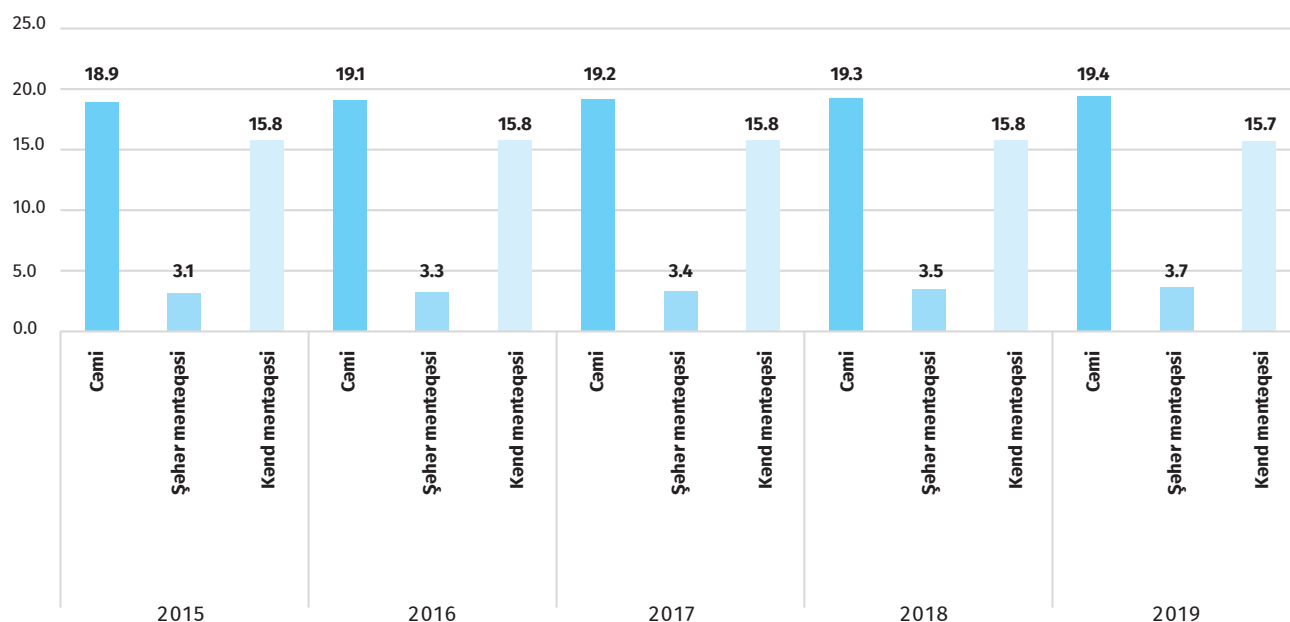
4.1 TSALKA BƏLƏDIYYƏSİNDƏ ƏHALİ VƏ DEMOQRAFIYA

Gürcüstanın Milli Statistika Xidmətinin gösrəticilərinə əsasən Tsalka bələdiyyəsinin əhalisi 2019-cu ilin 1 yanvarına olan vəziyyətə görə, 19,400 nəfər təşkil edib. Onlardan 3,700 nəfər (19%) şəhər məntəqələrində yaşayanlar, 15,700 nəfər (81%) kənd tipli məntəqələrdə yaşayanlardır. Bələdiyyədə yaşayan əhalinin təxminən 51% qadın, 49% kişidir. Əhalinin sıxlığı 19,8 nəfər/km² (Şida Kartlidə qeyd olunan göstərici 65,9 nəfər/mk²) təşkil edir.

Kvemo Kartlidə bələdiyyələrə əsasən əhalinin sayı və hissəsi (2019-cu il)			
Nö	Bələdiyyə	Min nəfər	%
Bütün Kvemo Kartli		433	100%
1	Rustavi şəhəri	128	30%
2	Marneuli	107	25%
3	Qardabani	81	19%
4	Bolnisi	55	13%
5	Dmanisi	20	5%
6	Tetridzğaro	22	5%
7	Tsalka	19	4%

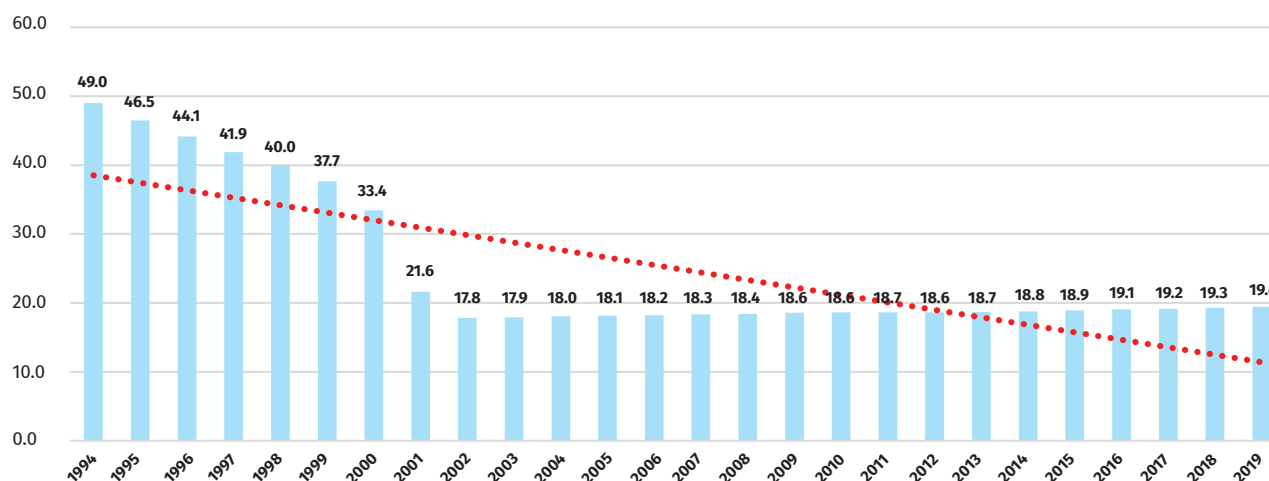
Əhalinin sayı baxımından Tsalka bələdiyyəsi Kvemo Kartli regionunda yaşayan bütün əhalinin yalnız 4%-ni, ən aşağı hissəsini təşkil edir.

Tsalka bələdiyyəsində 1 yanvara olan vəziyyətə görə şəhər-kənd məntəqələrində əhalinin sayı (min nəfər)

Gürcüstanın Milli Statistika Xidmətinin məlumatına görə Tsalka bələdiyyəsinin əhalisi 1994-2019-cu illərdə aşağı tendensiya ilə xarakterizə olunur. Məsələn: əgər bələdiyyədə 1994-cü ildə 49 min nəfər yaşayırdısa, qeyd olunan göstərici 2019-cu ildə 19,4 min nəfər təşkil edib (29,600 nəfər azdır).

1994-2019-cu illərdə 1 yanvara olan məlumata əsasən Tsalka bələdiyyə sakinlərinin sayı (min nəfər)

Tsalka bələdiyyəsində əhalinin azalması əsasən, 1994-2002-ci illərdə qeydə alınıb. Həmin dövrdən sonra 2002-2019-cu illərdə isə əksinə, doğrudur az miqdarda, amma artıb. Bu isə əsasən şəhər məntəqələrində yaşayanların artması hesabına baş verir. Tsalka bələdiyyəsində 1 şəhər, 2 şəhərcik, 30 icma və 42 kənd var.

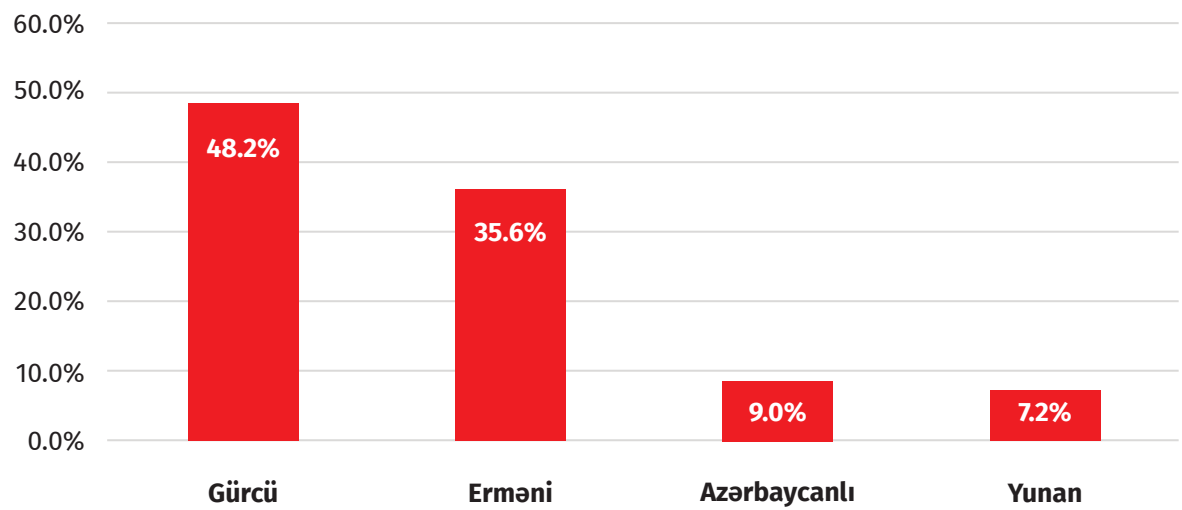
2019-cu ildə1 Tsalka bələdiyyəsinə daxil olan inzibati vahidlər və əsas etnik qruplar²

Nö	İnzibati vahidin adı	İnzibati vahidə daxil olan məntəqələr	Əsas etnik qruplar
1	Avranlı	Avranlı kəndi	Yunan 55%
2	Ər-Sarvan	Arcevan-Sarvan, Çoliani, Gödəklər kəndi	Azərbaycanlı 99%
3	Tecisi	Tecisi kəndi	Azərbaycanlı 99%
4	Tsalka	Tsalka şəhəri,Tbeti kəndi	Gürcü 87%
5	Koxta	Koxta,Xareba, Çrdilisubani kəndi	Gürcü 86%
6	Bareti	Bareti, Livadi, İmera, Sabecisi kəndi	Gürcü 76%
7	Beştəşeni	Beştəşeni, Axalşeni, Səmədli kəndi	Gürcü 73%
8	Bediani	Daba Bediani, Daba Xramhes	Gürcü 48%
9	Trialeti	Daba Trialeti, Kavta kəndi	Gürcü 85%
10	Dzindzğaro	Dzindzğaro, Santa kəndi	Gürcü 66%
11	Sameba	Sameba kəndi	Gürcü 91%
12	Qumbati	Qumbati kəndi	Gürcü 97%
13	Sağdrioni	Sağdrioni kəndi	Gürcü 95%
14	Qantiadi	Qantiadi kəndi	Gürcü 94%
15	Berta	Berta kəndi	Gürcü 88%
16	Rexa	Rexa kəndi	Gürcü 95%
17	Xando	Xando kəndi	Gürcü 99%
18	Ardzivani	Ardzivani kəndi	Gürcü 77%
19	Çift-Kilsə	Çift-kilsə, Tamala-Xaraba kəndi	Erməni 100%
20	Aşqala	Aşqala kəndi	Erməni 100%
21	Ayazma	Ayazma kəndi	Erməni 100%
22	Burnaşeti	Burnaşeti kəndi	Erməni 99%
23	Daşbaş	Daşbaş kəndi	Erməni 96%
24	Darakov	Darakovi kəndi	Erməni 99%
25	Kuşi	Kuşi kəndi	Erməni 99%
26	Qızıl-kilsə	Qızıl kilsə kəndi	Erməni 99%
27	Kaburi	Kaburi kəndi	Erməni 98%
28	Nardevani	Nardevani kəndi	Erməni 99%
29	Ozni	Ozni kəndi	Erməni 99%
30	Xaçkovi	Xaçkovi kəndi	Erməni 98%

Cəmi: 44 məntəqə

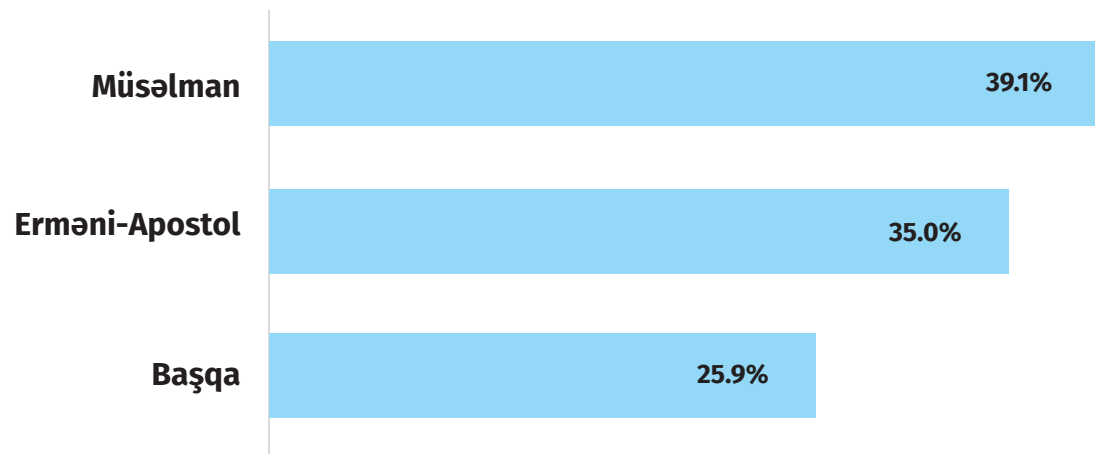
Tsalka bələdiyyəsinin 30 inzibati vahidindən etnik olaraq əsasən 15 kənddə gürcülər, 2 kənddə azərbaycanlılar, 1 kənddə yunanlar və 12 kənddə ermənilər məskunlaşıb.

2019-cu ildə etnik baxımdan Tsalka bələdiyyəsinin əhalisi

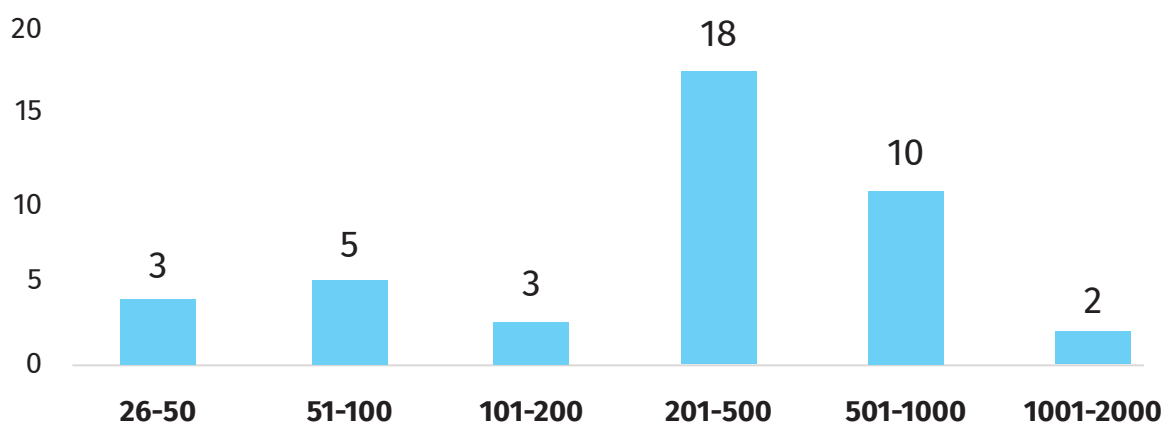

Tsalka bələdiyyə meriyasının məlumatına görə Tsalka bələdiyyəsinin sakinlərinin 48,2% etnik gürcü, 35,6% erməni, 9,0% azərbaycanlı və 7,2% yunandır.

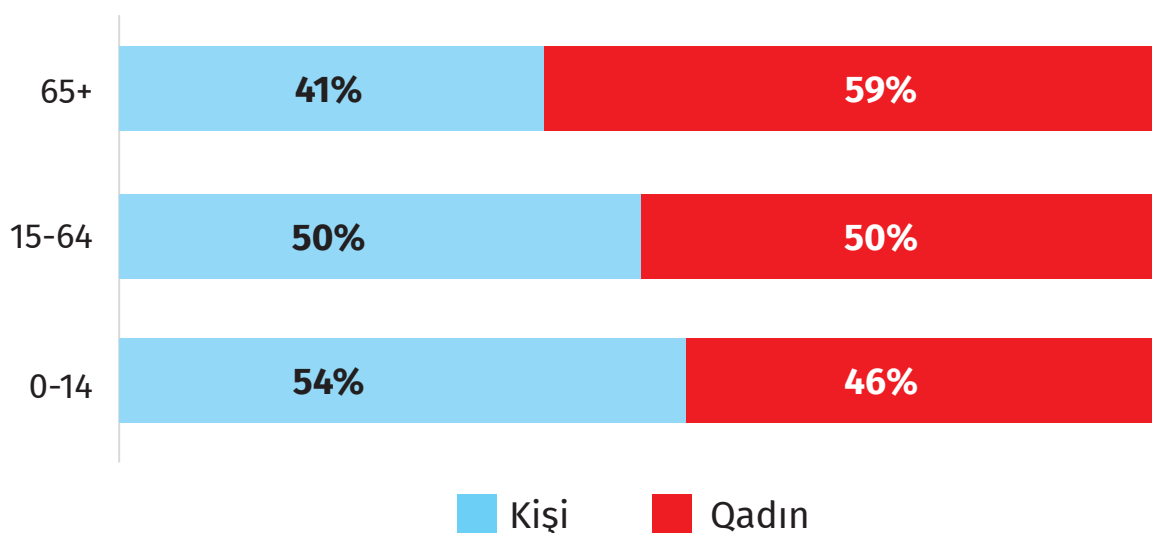
Tsalka bələdiyyə əhalisinin dini inanca əsasən bölünməsi (2014-cü il)

Tsalka bələdiyyə əhalisinin sayına görə kənd məntəqələrinin qruplaşdırılması 2014-cü il (Cəmi 41 kənd)

Tsalka bələdiyyə əhalisinin 2014-cü ildə əsas yaş qruplarına və cinsə görə bölünməsi

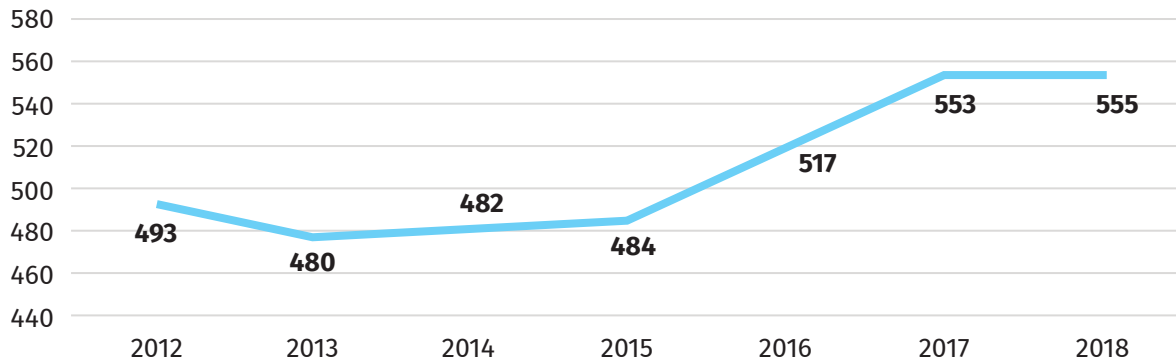
Milli Statistika Xidmətinin məlumatına görə, Tsalka bələdiyyəsində 201-500 nəfər sakinin yaşadığı kənd məntəqələrinin sayı ən çox 18 kənddir, 501-1000 nəfər sakinin məskunlaşdığı 10 kənd var. 1001-2000 nəfər sakinin yaşadığı kənd məntəqəsinin sayı isə bələdiyyədə yalnız ikidir.

Tsalka bələdiyyəsində 0-14 yaşlı əhalinin hissəsi 21,8 faizdir, əmək qabiliyyətli yaşda olan sakinlər (15-64 yaş qrupu) 65,5 faizi aşır, 65 yaş və daha yuxarı yaş kateqoriyasının hissəsi isə 12,7 faiz təşkil edir.

4.2 TSALKA BƏLƏDIYYƏSİNİN SOSIAL VƏZİYYƏTİ

Sosial Xidmət Agentliyinin məlumatına görə Tsalka bələdiyyəsində sosial paketdən istifadə edənlərin sayı 2012-2018-ci illərdə olan dövrdə artırdı. 2013-cü ildə sosial pakeətdən 480 nəfər istifadə edib, 2018-ci ildə bu rəqəm 555 nəfərə çatıb.

Tsalka bələdiyyəsində sosial paket alanlar (ilin sonunda)

Sosial Xidmət Agentliyinin məlumatına görə 2018-ci ilin bir dekabrına olan vəziyyətə görə, Kvemo Kartli regionunda sosial paketdən yararlananların sayı 13,995 nəfər təşkil edir. Tsalka bələdiyyəsindən qeyd olunan paketdən 555 nəfər (342 kişi, 213 qadın) yararlanıb.

Tsalka bələdiyyəsində yaş qrupuna görə sosial paketdən yararlananların sayı (2018-ci ilin bir dekabrına olan göstəricilər)		
Nö	Benefisiarlar qrupu	Say
1	0-18 yaşa qədər fiziki məhdudiyyətli olan şəxslər	27
2	Ciddi fiziki məhdudiyyətli olan şəxslər	87
3	Əhəmiyyətli dərəcədə fiziki məhdudiyyətli olan şəxslər	291
4	Həddində fiziki məhdudiyyətli olan şəxslər	43
5	Fiziki məhdudiyyətli olan şəxslər	448
6	Çörək verəcək ailə üzvünü itirmiş şəxslər	95
7	Siyasi repressiyaya uğrayanlar	1
8	Dövlətdən kompensasiya alanlar	8
9	Məişət subsidiyaları alanlar	3
10	Başqa	0
		Cəm: 555

Tsalka bələdiyyəsində sosial paketdən ən çox hallarda 50-59 yaş qrupu (171 nəfər) yararlanıb. Daha sonra 0-17 yaş qrupu (122 nəfər), 19-39 yaş qrupu (109 nəfər), 40-49 yaş qrupu (98 nəfər) və 59 yaşdan yuxarı yaş qrupu (55 nəfər) nümayəndələri gəlir.

**Təqaüd alanların sayı və köçürülən məbləğ
(2018-ci ilin 1 dekabrına olan vəziyyətə əsasən)**

№	Bələdiyyə	Benefisiarların sayı	Köçürülən məbləğ (lari)
1	Bolnisi	10,037	1,813,216
2	Qardabani	12,320	2,236,212
3	Dmanisi	4,250	772,920
4	Tetriszğaro	4,390	796,140
5	Marneuli	15,213	2,758,862
6	Rustavi	20,038	3,635,838
7	Tsalka	4,121	763,164
	Kvemo Kartli	70,369	12 776 352

2018-ci ilin 1 dekabrına olan məlumata görə Tsalka bələdiyyəsində təqaüd alanların ümumi sayı 4, 121 nəfər (2,813- qadın və 1,3018 - kişi) təşkil edir. Onlar ümumi hesabda 763,164 lari alıblar.

Tsalka bələdiyyəsində, dağlıq məntəqələrdə daimi sakin statusu olan, dövlət təqaüdü əlavəsini alan şəxslərin sayı 2018-ci ilin 1 dekabr göstəricisinə görə 2,645 nəfər təşkil edir, həmin şəxslərdən 827 nəfəri kişi, 1,818 nəfəri isə qadındır. Onlar ümumi hesabda əlavə olaraq 95,364 lari alıblar.

Sosial Xidmət Agentliyinin məlumatına görə, 2018-ci ilin 1 dekabrına olan məlumata əsasən bələdiyyədə yaşayan, qaçqın statusu olan şəxslərin sayı 35 nəfər təşkil edirdi və onlar ümumi hesabda 6,300 lari alıblar.

Gürcüstanın Milli Statistika Xidmətinin məlumatına görə Kvemo Kartli regionunda 2018-2019-cu tədris illəri üçün cəmi 97 ictimai məktəbəqədər yetişdirmə və təhsil müəssisəsi var idi, onlardan yalnız 3 Tsalkada yerləşir və 230 uşaq prosesə qoşulub.

Bələdiyyələrə əsasən ictimai məktəbəqədər yetişdirmə və təhsil müəssisələri haqqında təqdim olunan göstəricilər (Kvemo Kartli, tədris ilinin başlanması üçün - ərazi vahidləri)				
Nº	Bələdiyyə	2018/2019		
		Məktəbəqədər yetişdirmə müəssisəsinin sayı	Qoşulmuş uşaqların sayı	Dayə-pedaqoq/ dayə/ dayə köməkçisi
1	Marneuli	24	2699	151
2	Rustavi şəhəri	21	6241	448
3	Tetridzğaro	16	711	52
4	Bolnisi	15	1373	105
5	Qardabani	9	721	49
6	Dmanisi	9	334	28
7	Tsalka	3	230	14
8	Kvemo Kartli	97	12309	847

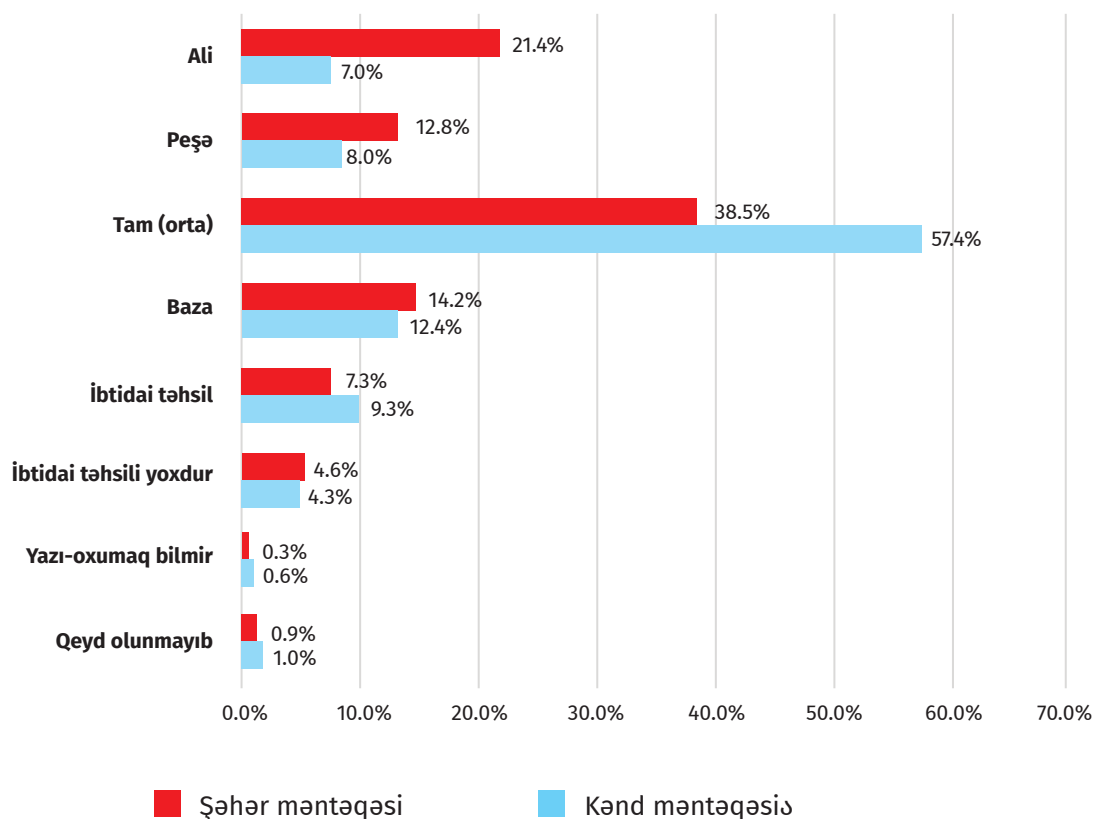
2018-2019-cu tədris illərində Kvemo Kartlidə 267 məktəb fəaliyyət göstərirmiş və ümumilikdə 69,606 şagird təhsil almış. Tsalkada, qeyd olunan dövrdə 31 məktəbdə 2,889 şagird qeydə alınıb.

Kvemo Kartlidə bələdiyyələrə əsasən təqdim olunan məktəblərin və şagirdlərin sayı (Tədris ilinin başlanğıcı üçün, vahidlər)					
Nº	Bələdiyyələr	Məktəblərin sayı		Şagirdlərin sayı	
		2017/2018	2018/2019	2017/2018	2018/2019
1	Marneuli	75	76	18067	18347
2	Qardabani	36	36	12602	12840
3	Rustavi şəhəri	35	35	21422	21906
4	Bolnisi	34	34	7721	7816
5	Tsalka	31	31	2963	2889
6	Dmanisi	27	27	2886	2894
7	Tetridzğaro	28	28	2924	2914
8	Kvemo Kartli	266	267	68585	69606

Qeyd etmək lazımdır ki, Kvemo Kartli regionunda yalnız bir neçə orta peşə təhsil müəssisəsi fəaliyyət göstərir, ancaq onlardan heç biri Tsalka bələdiyyəsində yerləşmir.

2017/2018-ci tədris ili üçün regionda 2 özəl ali təhsil müəssisəsi var idi, Tsalka bələdiyyəsində isə heç biri.

10 yaş və daha yuxarı olan əhəlinin aldığı təhsil səviyyəsi və müəssisə tipinə əsasən bölünməsi (Tsalka bələdiyyəsi, 2014-cü il)

Tsalka bələdiyyəsində 10 yaş və daha yuxarı yaşda olan 16,122 nəfər yaşayır, onlardan 9,4 faizi ali (bakalavr, magistratura yaxud doktorantura dərəcəsi) alıb. Şəhər məntəqələrində ali təhsili olan əhəlinin hissəsi 21,4 faiz, kənd məntəqələrində isə 7,0 faizdir.

Bələdiyyədə mövcud olan beynəlxalq əhəmiyyətli asfalt-beton avtomobil yolunun uzunluğu 52 kilometrdir, dövlətdaxili əhəmiyyətli yol da (69 kilometr) analoji olaraq asfalt-betondur. Yerli əhəmiyyət daşıyan yola isə (cəmi 75 km uzunluqda) yalnız çınqıl tökülüb.

Bələdiyyədə içməli su ilə bağlı altı əsas tikili var (Ozni, Nardevani, Bareti, Ər-Sarvan, Beştəşeni, Xando, Qumbati). Tsalka bələdiyyəsində, Daşbaş kəndində bir su anbarı var və gücü 75 kvtdır.

Tsalka bələdiyyəsində yalnız Tsalka şəhərinə təbii qaz çəkilib. Ancaq Tsalka bələdiyyəsinin bütün kəndləri elektrik enerjisi ilə təmin olunub. Bələdiyyə ərazisində yalnız bir zibillik var və onun ümumi sahəsi 5,000 kv.m-dir.

5. TSALKA BƏLƏDIYYƏSİNİN KƏND TƏSƏRRÜFATI EHTİYAQLARININ ARAŞDIRMASI

Tsalka Bələdiyyəsinin yerli inkişaf strategiyasının hazırlanması üçün “Kənd təsərrüfatı ehtiyaclarının araşdırması” aparılıb. Qeyd olunan araşdırmanın məqsədi, Tsalka bələdiyyəsinin kənd təsərrüfatı sahəsində mövcud olan vəziyyətini təhlil etmək və yerli fermerlər və başqa maraqlanan tərəflərin problemlərinin və Tsalka bələdiyyəsinin kənd təsərrüfatı sahəsində üstün istiqamətlərinin aşkarlanmasıdır.

Qeyd olunan araşdırmada masa tədqiqatı nəzərdə tutulub və tədqiqat statistik göstəricilər və beynəlxalq yaxud donor təşkilatlar tərəfindən müxtəlif vaxtlarda aparılan tədqiqatların nəticələrinin təhlilini əhatə edir. Sənəd eləcə də araşdırma çərçivəsində aparılan müsahibələrin, fokus-qrupların və telefon sorğularının nəticəsinə əsaslanır.

Araşdırmanın əsas məsələlərinin aşkarlanması və qiymətləndirilməsi məqsədi ilə məlumat toplamaqdan, analiz, eləcə də keyfiyyətli tədqiqat metodlarından istifadə olunub, bu isə mövcud məlumatın daha dərinədən analiz edilməsini təmin edir. Müvafiq olaraq, qeyd olunan tədqiqat miqdar və keyfiyyət komponentlərinin sintezini göstərir.

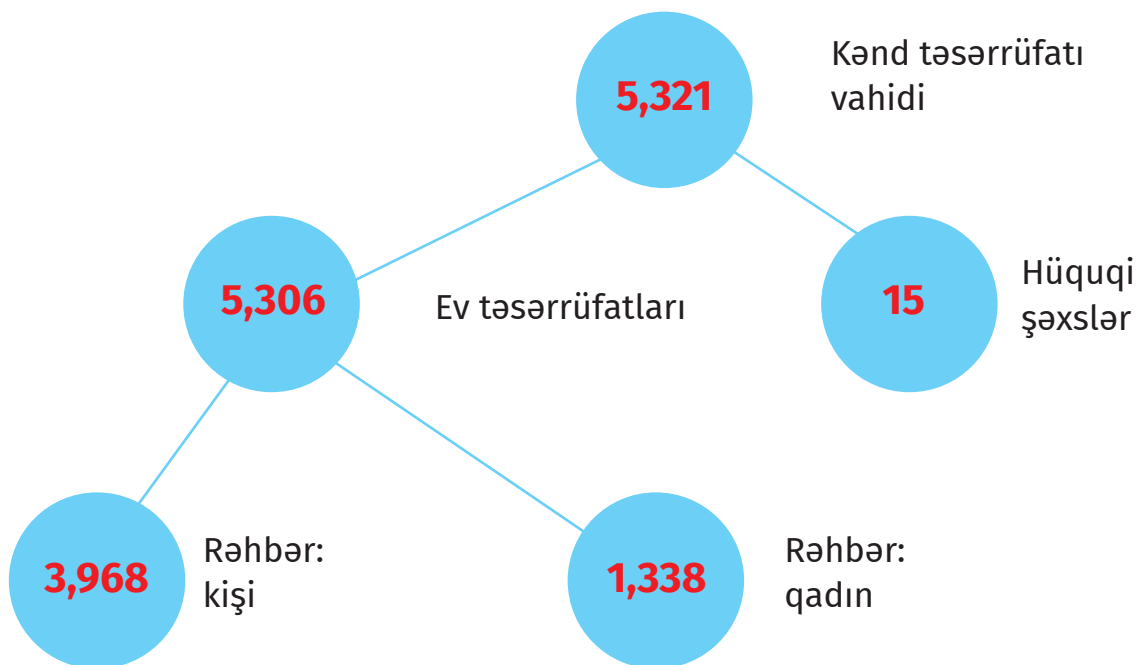
5.1 ARAŞDIRMANIN NƏTİCƏLƏRİ

Tsalka bələdiyyəsinin ümumi kənd-təsərrüfatı profili

Mövcud statistik məlumatın analizi və müvafiq ədəbiyyatla tanışlıq əsasında kənd təsərrüfatının sonrakı əsas istiqamətləri aşkarlandı: heyvandarlıq, kartofçuluq, dənli bitkilər, arıçılıq.

Gürcüstanın Mili Statistika Xidmətinin 2018-ci ilə olan göstəricilərinə əsasən kənd təsərrüfatına bütün əhalinin 43,1% qoşulub, bu isə ümumi daxili məhsulun yalnız 7,7%-ni yaradır. Tsalka bələdiyyəsində ev təsərrüfatlarının 50%-dən artığı kənd təsərrüfatına qoşulub. 2014-cü ilin kənd-təsərrüfatının təsvirinə əsasən Tsalka bələdiyyəsində 5,321 kənd-təsərrüfatı vahidi var, onun 99,7% ev təsərrüfatıdır, hüquqi şəxslərin sayı isə yalnız 15-dir. Tsalka bələdiyyəsinin ailə təsərrüfatının təsərrüfatçının cinsinə əsasən bölünməsinə baxsaq görürük ki, 5,306 ailə təsərrüfatının 75%-ni kişi idarə edir.

Qrafik 1. Tsalka bələdiyyəsinin kənd təsərrüfatı profili

Mənbə: Milli Statistika Xidməti, 2014-cü ilin kənd-təsərrüfatının təsviri.

Rəhbərin yaşını nəzərə almaqla ailə təsərrüfatlarının bölünməsinə müşahidə etmək bizə göstərir ki, ailə təsərrüfatının 29%-ni 65 yaşı keçmiş təsərrüfatçı idarə edir. Sonra 45-54 yaş kateqoriyası (22,2%) gəlir, 34 yaş və daha az yaşlı idarəçisi olan ailə təsərrüfatları isə 618 (11,6%) təşkil edir.

Təsərrüfatçının təhsil səviyyəsinə əsasən aparılan analiz göstərir ki, 5, 306 ailə təsərrüfatından əksəriyyəti, (3,196) idarəçisi ümumi təhsillidir. Onlardan yalnız 603-nün ali, 575-nin isə peşə təhsili var. Ailə təsərrüfatının əksəriyyətinin əmlakında torpaq sahəsi var. Təsərrüfatın istifadə etdiyi sahənin orta sahəsi 1,02 ha təşkil edir. Qeyd etməliyik ki, ailə təsərrüfatlarının bir hissəsi icarəyə götürülmüş torpaq sahəsindən istifadə edir.

Ailə təsərrüfatlarının əksəriyyəti əkin-biçin üçün torpaq sahəsinə malikdir, daha sonra təbii otlaq və otaracağı olanlar gəlir, çoxillik istixana isə yalnız 37 təsərrüfatda var.

Qrafik 2. Kənd-təsərrüfatı torpaq sahəsindən istifadə etmə formalarına əsasən (vahid) təsərrüfatların sayı

Mənbə: Milli Statistika Xidməti, 2014-cü ilin kənd-təsərrüfatının təsviri.

2014-cü ilin kənd təsərrüfatının təsvir olunduğu göstəricilərə əsasən birillik mədəniyyətlərin becərildiyi sahələrdən ən çox sahəni kartof tutur və qeyd olunan sahə 1,918 ha təşkil edir. Sonra 698 ha və 328 ha ilə arpa və buğda sahələri gəlir. Lobyə, noxud və yulafın əkin sahələri 286 ha, qarğıdalı əkin sahələri isə 18 ha tutur. Ailə təsərrüfatlarının sayına əsasən aparılmış analiz göstərir ki, kartofçuluqla yanaşı Tsalka bələdiyyəsində eləcə də tərəvəzçilik (2,718 təsərrüfat) və arpa becərilməsi (1,329) yayılıb. Başqa birillik mədəniyyətlərin becərilməsi (buğda, qarğıdalı və mal-qara qidası olan başqa mədəniyyətlər) üçün təsərrüfatların yalnız az hissəsi tutulub.

Tsalka bələdiyyəsində heyvandarlıqla 4,097 ailə təsərrüfatı məşğuldur və bu ümumi miqdarın 78%-ni təşkil edir. İribuynuzlu mal-qaranın sayı 2014-cü ildə 28,038 baş təşkil edib, onlardan 15,909-u inəkdir. Bələdiyyədə ailə təsərrüfatları eləcə də qoyunçuluqla (1,047 təsərrüfat) və keçi saxlamaqla (82 təsərrüfat) məşğuldur. 2014-cü ildə qoyunların sayı 14, 514, keçilərin sayı isə 325 təşkil edib. Heyvandarlıqdan əlavə ailə təsərrüfatları quşçuluqla da məşğuldur, ancaq qeyd olunan sahə əsas gəlir mənbəyi deyil.

Yuxarıda qeyd olunan istiqamətlərdən əlavə Tsalka bələdiyyəsində arıçılıq vacib rol oynayır. Baxmayaraq ki, arıçılıq təsərrüfatının sayı 2014-cü ilin göstəricilərinə əsasən 140-dır və bundan əksəriyyətinin (65 təsərrüfat) 1-4 arı ailəsi var, qeyd olunan sahənin inkişaf potensialı mövcuddur. Araşdırma prosesində ilkin göstəricilərin toplanması zamanı Tsalka bələdiyyəsində arıçılığın inkişafına imkan yaradan (məsələn, təbii şəraitlər) vacib faktorlar məlum oldu.

Tsalka bələdiyyəsində 2014-cü ildə təsərrüfat sayı suvarma torpağı ilə birgə 48 təşkil edib və əksəriyyətinin torpaq sahəsi 0,2 ha-dan artıq deyil. Eyni zamanda təsərrüfatların böyük hissəsinin qaydasında çalışan suvarma sistemi yoxdur, ona görə də öz gücləri ilə torpağı suvarırlar. Məsələn, 2014-cü ildə 841 təsərrüfat torpağını suvarıb və bundan 564 0,1 ha torpaq sahəsinə malik idi. Bu göstəricilər torpağı yalnız kiçik sahəsi olan təsərrüfatçıların suvara bildiyinə işarə edir və onu da öz gücləri ilə suvarırlar.

Statistik göstəricilərin hazırlanması əsasında deyə bilərik ki, Tsalka Bələdiyyəsində ailə təsərrüfatları fəal olaraq kənd təsərrüfatı texnikasından və qurğularından istifadə edirlər. Məsələn, 2014-cü ildə 4,194 təsərrüfat traktordan istifadə edib və bu ümumi sayın 79%-ni təşkil edir. Əl traktorundan 1,057, torpağı belləmək üçün qurğulardan 3,590 və yük avtomobilindən 3,924 təsərrüfat yararlanıb. Qeyd edilməlidir ki, traktordan istifadə edən təsərrüfatların yalnız 7%-nin şəxsi əmlakında traktor var. Bələdiyyənin əmlakında olan traktorlardan (318 traktor) 296 işlək vəziyyətdədir (935).

5.2 NƏTİCƏLƏR VƏ TÖVSIYYƏLƏR

Tədqiqat göstərdi ki, Tsalka bələdiyyəsində fermerlər iş təcrübəsi ilə fərqlənirlər və eyni zamanda kənd təsərrüfatında müxtəlif istiqamətlərə qoşulublar. Say və keyfiyyət tədqiqatı əsasında bir neçə üstün istiqamət ayrılıb: heyvandarlıq, kartofçuluq, tərəvəzçilik, arıçılıq, dənli bitgi mədəniyyətləri.

Fokus-qruplar və telefon sorğularında iştirak edən fermerlər onlara fəaliyyətlərində mane olan konkret məsələləri qeyd ediblər. Maliyyə çatışmamazlığı və texnikanın məhdudiyyətli şəkildə əlçatanlığı fermer təsərrüfatlarına əsas maneçilik edən faktorlardandır. Müvafiq olaraq, inkişaf üçün əsas şərt infrastruktur, texnika və maliyyəyə əlçatanlığın artırılmasıdır. Sorğuda iştirak edən fermerlərin əksəriyyəti kənd təsərrüfatı sahəsində qalmaq və təsərrüfatını genişləndirməyi planlaşdırır.

Tədqiqat nəticəsində Tsalka bələdiyyəsində kənd təsərrüfatı sahəsində əsas ehtiyaclar aşkarlanıb:

- Dövlət təbəfindən maliyyə dəstəyi;
- Əsas bazarlara əlçatanlığın təkmilləşdirilməsi;
- Güzəştli aqrokreditlərə əlçatanlığın artırılması;
- Heyvandarlıqda yeni cinslərin yetişdirilməsi;
- Arı ailələrinin alınması;
- Dənli mədəniyyətlərin və kartof toxumunun daha da yaxşılaşdırılması;
- Yerli sahibkarların həvəsləndirilməsi, məsələn, məhsulun keyfiyyət nişanı və standartının tətbiq edilməsi;
- İnfrastrukturun qaydaya salınması və texnika sayının artırılması;
- Təhsil resurslarının təkmilləşdirilmiş əlçatanlığı;
- Xarici təcrübənin bölüşülməsi imkanı;
- İxrac bazarları ilə bağlı məsələlər haqqında məlumatın əlçatanlığı;
- Məhsulun markası ilə bağlı məsələlər haqqında bilginin təkmilləşdirilməsi;
- Kənd təsərrüfatı sahəsində yeni istiqamətlərdə məlumatlandırılma səviyyəsinin yüksəldilməsi;
- Uğurlu kənd-təsərrüfatı təcrübəsinin bölüşülməsi üçün daha çox imkan yaradılması.

Tədqiqat nəticəsində aşkarlanıb ki, kənd təsərrüfatının üstün istiqamətlərinə dəstək olmaq Tsalka bələdiyyəsinin iqtisadi inkişafının əsas müəyyən edilmiş faktorudur. Həmçinin, qohum sahələrin (məs, aqroturizm kimi) inkişafı və sektorlar arasında əlaqələrin gücləndirilməsi vacibdir. Qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatının üstün sahələri bir-biri ilə sıx əlaqəlidir və kompetent iş gücünün çatışmamazlığı və məhdud infrastrukturla xarakterizə olunur.

Doğrudur, konkret sektor üçün müəyyən edilmiş tövsiyələrin nəzərə alınması müvafiq sektorlara dəstək olacaq, ancaq Tsalka bələdiyyəsində kənd təsərrüfatının inkişafının qayğısına qalmaq, yalnız hər hansı bir sektora istiqamətlənməyi deyil, integrasiya olmuş yanaşmaları nəzərə almağı tələb edir. Ayrı sektorların inkişafına deyil ümumilikdə Tsalka bələdiyyəsinə istiqamətlənmiş, geniş miqyaslı yanaşmalardan istifadə etmək vacibdir.

Yekunda qeyd etmək lazımdır ki, Tsalka bələdiyyəsində effektiv və innovativ təlimlərin və məlumatlandırma kampaniyalarının keçirilməsi mümkündür. Bunu dövlət, özəl və QHT sektorunun qoşulması ilə etmək olar. Sonra isə monitoring aparılmalıdır, çünki belə növ fəaliyyət müqayisədə az xərcli intervensiyaların sürətli və yüksək qaydışına imkan yaradır.

Qeyd: Tədqiqatın nəticələri ilə təfərrüatlı şəkildə layihə çərçivəsində aparılan “Tsalka bələdiyyəsinin kənd təsərrüfatı ehtiyaclarının tədqiqatında” tanış olmaq olar.

6. TSALKA BƏLƏDIYYƏSİNİN TURISTİK POTENSIALININ VƏ MƏDƏNİ IRSİNİN ARAŞDIRMASI

Tsalka bələdiyyəsinin yerli inkişaf strategiyasının əsası “turistik potensial və mədəni irs” araşdırmasıdır. Tsalka bələdiyyəsində turizmin inkişafı ilə əlaqədə olan bir neçə milli və regional əhəmiyyətli, strateji sənəd var və bu sənəd bələdiyyədə turizmin inkişaf prosesində, bir növ dərslik rolunu yerinə yetirir. Bunlar:

- Gürcüstanın Turizm üzrə Milli Administrasiyası tərəfindən hazırlanmış və təsdiqlənmiş “Turizmin Milli İnkişaf Strategiyası 2015-2025-ci il”;
- Gürcüstan hökuməti tərəfindən hazırlanmış 2014-2021-ci illərin Kvemo Kartli Regional İnkişaf Strategiyası;
- BMT-nin Kənd Təsərrüfatı və Qida Təşkilatı (FAO) Gürcüstanın Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin imkanların inkişaf layihəsi çərçivəsində hazırlanmış “Tsalka Turizminin İnkişaf Strategiyası 2016-2021”;

Turizmin inkişafı üçün dağlıq regionların inkişafı haqqında qanun Tsalka bələdiyyəsinin bütün məntəqələrinə aiddir. Bu isə yerli turist xidməti təklif edənlərə vacib güzəştlər edir.

6.1 TSALKADA BƏLƏDIYYƏNİN TURISTİK RESURLARI

Təbii dəyərlər

Tsalka bələdiyyəsi öz fiziki-coğrafi şəraitindən irəli gələrək öz təbii dəyərləri ilə xarakterizə olunur:

- **Daşbaş Kanyonu** – Ktsia çayı tərəfindən vulkanik lavalardan əmələ gəlmiş kanyon;
- **Bareti gölü;**
- **Olianqi (Berta) bulağı** - **təbiətin abidəsi**, vulkanik sulardan meydana gəlmiş, böyük debitli bulaq. Əsrlərdir üzərində kilsə tikilib və daş hovuz qurulub.
- **Cikiani dağı** - Cikiani dağı sönmüş vulkandır. Neogenik liparit-dasitik lavalardan meydana gəlib.
- **Müqəddəs Sofia ağacı (Tsalka palıdı)** - Müqəddəs Sofia ağacı Daşbaş kəndində yerləşir. Onun təxmini yaşı 500-600 ildir.

Tsalka bələdiyyəsinin ərazisində yerləşən, turistik baxımdan başqa təbii obyektlərdən maraqlı olaraq qeyd etmək olar: Qızıl-kilsə kəndində yerləşən Camuşi gölü, Çil-çil çay kanyonu və Beştaşen kəndində yerləşən kiçik şlalə. Sahəsinə görə Gürcüstan miqyasında ən böyük su anbarı olan Tsalka su anbarı ayrıca qeyd olunmağa layiqdir.

MƏDƏNİ IRS

Tsalka bələdiyyəsi mədəni irsi abidələrin çoxluğu və onların əhəmiyyəti ilə xüsusi seçilən inzibati-ərazi vahididir. Mədəni-maddi irs olaraq kilsələr və meqalit tikililəri əsas yer tutur. Bələdiyyənin ərazisi arxeoloji obyektlərlə, Tsalka ərazisində aşkarlanan petroqlif nümunələri ilə zəngindir. Abidələrin Mühafizəsi Agentliyinin məlumatına görə, Tsalka ərazisində 600-dən artıq mədəni irsi obyekt var.

QEYRI-MADDİ MƏDƏNİYYƏT

Maddi-mədəni abidələrdən əlavə Tsalka bələdiyyəsinin əsas turist resursu burada olan qeyri-maddi mədəniyyətdən ibarətdir. Tsalkada yaşayışın çoxetnikli əhali öz ənənəvi mətbəxi, folkloru və ənənələri ilə qeyri-maddi rəngarəng mədəniyyət yaradır. Etnik gürcü əhalinin əksəriyyəti Tsalkada svanlar və acarlardır. Müvafiq olaraq Tsalkaya gedən turist svan və acar mədəniyyəti ilə də tanış olmuş olur.

MÖVCUD OLAN TURISTİK MARŞRUTLAR

Turistik marşrutların bir hissəsi birləşdirilib və at minmək, velosiped sürmək və gəzinti kateqoriyalarından ibarətdir. Belə ki, marşrutlar Tsalka bələdiyyəsinin daxili ərazisini və eləcə də bələdiyyənin əlaqələndirici istiqamətlərini də əhatə edir. Marşrutların bir hissəsi gəzinti marşrutlarının texniki rəqlament qaydalarını qorumaqla işarələnib, ancaq digər hissəsi rəqlament prinsiplərini pozur, köhnəlib, ona görə də onun yenilənməsinə mütləq ehtiyac var. Təəssüf ki, işarələnmiş marşrutların infrastrukturunu da əsasən yalnız işarələrlə əhatə olunur və məsafə və çətinliyinə baxmayaraq piknik/kamp yerləri və dağ sığınacaqları marşrutda yer almır.

Marşrutun adı	Həyata keçirməli olan təşkilat
Təbiətin möcüzəsindən almanların mirasına qədər	UNFAO
Trialetinin tarixi qapısı	UNFAO
Tsalkanın meqalit keçmişi	UNFAO
Manqlisi-Çoliani	Milli Turizm Rəhbərliyi
Rkoni – Kldekari - Çoliani	Milli Turizm Rəhbərliyi

6.2 NƏTİCƏ VƏ TÖVSIYYƏLƏR

Tsalka bələdiyyəsində turizmin inkişafı üçün bir neçə əsas məsələnin həlli vacibdir. Onlar əsasən infrastrukturun qurulması, yeni xidmətlərin əlçatanlığı, mövcud təkmilləşdirmə və bələdiyyədə məlumatlandırmanın artırılmasını nəzərdə tutur.

Yerləşmə məkanları və qida obyektlərinin infrastruktur baxımından daha da yaxşı olması mütləqdir. Müxtəlif tipli yerləşmə məkanlarının inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə (mehmanxanalar, ailə mehmanxanaları) yerli maraqlanan tərəflərin qoşulması vacibdir. Kamp yerlərinin yaradılması, turistik marşrutların infrastruktur baxımından idarəsi bələdiyyədə turistik məlumatlandırma mərkəzinin olması, turist paketlərinin yaradılması ilə bağlı stimullaşdırma və xüsusi milli və beynəlxalq agentliklərlə ünsiyyət qurmaq mütləqdir.

Turizmin davamlı inkişafı üçün ən vacib faktorlardan biri maraqlanan tərəflərin və yerli icmanın fəal qoşulmasıdır ki, bu da yerli məhsulun yaradılmasında, yerli əhalinin gəlir əldə etmə yollarını axtarması və turizmlə əlaqəli biznes üçün cəlbedici mühitin formalaşması ilə mümkündür.

Tsalka bələdiyyəsində istənilən məqsədlərə nail olmaq və turizm sektorunun inkişafı üçün peşəkar kadrların olması çox vacibdir.

Bugünkü vəziyyəti təhlil etmə nəticəsində iki əsas istiqamət aşkarlandı. Həmin istiqamətlərdə müvafiq bacarıqların inkişaf etdirilməsi daha çox vacibdir:

- Turistik resurslar haqqında məlumatlandırmanın artırılması məqsədi ilə yerli əhali üçün planlaşdırılmış təlimlər;
- Potensialı olan təchizatçı üçün xidmətin daha da yaxşılaşdırılması məqsədi ilə planlaşdırılmış təlimlər.

Tsalka bələdiyyəsi üçün ən zəif nöqtələrdən biri onun tanınmasının aşağı səviyyədə olmasıdır. Regionun profilinin daha da yaxşılaşdırılması, yerli tur operatorluq biznesinin inkişaf etdirilməsi vacibdir ki, beynəlxalq operatorlar vasitəsilə, yerləşdirmə vasitələrinin, yerli turistik xidmət göstərənlərin və turistlər üçün cəlbedici yerlərin paketi ilə yanaşı daxil olan turizm də inkişaf etsin və bu yerli və xarici bazarda tanınma səviyyəsinin artmasına səbəb olsun, Tsalka bələdiyyəsinin turistik yerə çevrilməsinə dəstək olsun.

7. BƏLƏDİYYƏNİN PROBLEMLƏRİ VƏ ONLARIN HƏLLİ YOLLARI

№	Problemlər	Həlli yolları		
		Qrant müsabiqəsi	İmkanların gücləndirilməsi	Lobbyçilik-advokatlaşdırma
1	Kənd təsərrüfatı			
1.1	Fermerlərin məlumatının/bilgisinin aşağı səviyyədə olması		●	
1.2	Yetərsiz sayda və kvalifikasiyasız kadrlar		●	
1.3	Torpaqların parçalanması		●	●
1.4	Qeydiyyat olunmamış torpaq sahələri			●
1.5	İnkişaf etməmiş kənd-təsərrüfatı bazarları	●	●	●
1.6	İlkin istehsalın aşağı məhsuldarlığı	●	●	
1.7	İnkişaf etməmiş emal sənayesi	●		
1.8	Suvarma sisteminin olmaması	●		●
1.9	Bitgi və heyvanlarda xəstəliklərin yayılması		●	●
1.10	Eroziyalı sahələr	●	●	●
1.11	Mexanizasiyanın aşağı səviyyəsi və yetərsiz sayda olan kənd-təsərrüfatı texnikası	●	●	
1.12	Təbii təhlükələr (Məs: dolu)	●		

Prosesə qoşulan və maraqlanan tərəflər:

- Gürcüstan hökuməti;
- Gürcüstanın Ətraf Mühitin Mühafizəsi və Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi;
- “Kənd Təsərrüfatı və Kəndin İnkişaf Agentliyi” (ARDA);
- “Milli Qida Agentliyi”
- “Gürcüstanda istehsal et”
- Tsalka Bələdiyyə meriyası;
- Banklar və mikromaliyyə təşkilatları;
- Kənd təsərrüfatı istehsal vasitələrini təchiz edənlər;
- Kənd-təsərrüfatı kooperativləri.

Tsalka bələdiyyəsinin kənd təsərrüfatının SWOT analizinin nəticələrindən irəli gələrək onun güclü tərəfləri olaraq su resursları ilə zəngin olması və torpaq-klimat vəziyyəti hesab oluna bilər. Bu tərəflər heyvandarlığın, quşçuluğun, balıqçılığın, arıçılığın, tərəvəzçiliyin, kartofçuluğun və giləmeyvənin yetişdirilməsində inkişaf üçün əlverişli şərait yaradır. Bələdiyyənin ekoloji təmiz mühitinin olması və paytaxta yaxınlığı, yüksək məntəqələrdə yaşayanlara aid olan güzəştlər yerində bio-istehsalın inkişaf etdirilməsinə imkan yaradır.

№	Problemlər	Həlli yolları		
		Qrant müsabiqəsi	İmkanların gücləndirilməsi	Lobbyçilik-advokatlaşdırma
1	Turizmin inkişafına dəstək			
1.1	İnkişaf etməmiş infrastruktur	●		●
1.2	Turistik xidmətlərin az olması	●	●	
1.3	Mehmanxanalar və qida obyektlərinin qənaətbəxş olmayan vəziyyəti və sayının az olması	●	●	
1.4	Turistlər üçün məlumat mərkəzlərinin olmaması	●		●
1.5	Kvalifikasiyalı insan resurslarının çatışmamazlığı		●	
1.6	Əhəlinin məlumatlanma səviyyəsinin aşağı olması		●	
1.7	Bələdiyyənin az PR olunması		●	●
1.8	Keyfiyyətli və əlçatan tibbi xidmətin çatışmamazlığı		●	●
1.9	Dil maneəsi		●	

Prosesə qoşulan və maraqlanan tərəflər:

- Gürcüstan hökuməti;
- Gürcüstanın İqtisadiyyat və Davamlı İnkişaf Nazirliyi;
- "Gürcüstanın Milli Turizm Agentliyi"
- "Gürcüstanın Mədəni İrsinin Qorunması üzrə Milli Agentlik"
- "Gürcüstanda istehsal et"
- Tsalka Bələdiyyə meriyası;
- Banklar və mikromaliyyə təşkilatları;
- Özəl biznes.

Sahənin SWOT analizi əsasında aşkarlanan güclü tərəflər (paytaxta yaxınlıq/coğrafi yerləşmə, təbii resurslar/qazıntılar, bənzərsiz landşaft, təbii və tarixi abidələr, klimat, təbii kənd-təsərrüfatı məhsulları) bələdiyyədə ekstremal, velo, kulinar və aqro turizmin inkişafı imkanını təmin edir.

№	Problemlər	Həlli yolları		
		Qrant müsabiqəsi	İmkanların gücləndirilməsi	Lobbyçilik-advokatlaşdırma
1 Qeyri-kənd təsərrüfatı fəaliyyəti				
1.1	İnkişaf etməmiş infrastruktur	●		●
1.2	Xaotik biznesin yaradılması, qeydiyyat olunmamış biznes-müəssisələr;		●	●
1.3	Biznesin yaradılması, marketing haqqında bilgilərinin aşağı səviyyədə olması;		●	
1.4	Daşınmaz əmlakla bağlı problemlər (qeydiyyat olunmamış torpaq sahələri)			●
1.5	Kvalifikasiyalı insan resursu çatışmamazlığı		●	
1.6	Əhalinin məlumatının aşağı səviyyədə olması		●	
1.7	Bələdiyyənin aşağı səviyyədə tanındılması		●	●
1.8	Kreditlər və dövlət proqramlarının məhdudiyyətli əlçatanlığı	●	●	●
1.9	Dil maneəsi		●	
Prosesə qoşulan və maraqlanan tərəflər:				
● Gürcüstan hökuməti; ● Gürcüstanın İqtisadiyyat və Davamlı İnkişaf Nazirliyi; ● „Gürcüstanda istehsal et” ● Tsalka bələdiyyə meriyası; ● Banklar və mikro maliyyə təşkilatları; ● Fərdi biznes;				

Dağ qanunu ilə nəzərdə tutulmuş, iqtisadi, biznes fəaliyyətinin yaradılması üçün əlverişli şəraitlər yaradan maddi güzəştlər Tsalka bələdiyyəsinə aiddir.

Bələdiyyənin ərazisindən logistika baxımından bələdiyyəni daha yaxşı vəziyyətə gətirən, respublika əhəmiyyətli yollar, eləcə də Marabda-Axalkalai dəmiryolu keçir.

Yerində mövcud olan kənd təsərrüfatının ilkin istehsal məhsulları, baza istehsalı, qida istehsalının inkişafı üçün xammal yaradır.

№	Problemlər	Həlli yolları		
		Qrant müsabiqəsi	İmkanların gücləndirilməsi	Lobbyçilik-advokatlaşdırma
1	Ətraf Mühitin Mühafizəsi və təbii resurslardan davamlı istifadə			
1.1	Su resurslarının davamlı idarəsi		●	●
1.2	Tullantıların davamlı idarəsi və onların emalı	●	●	●
1.3	Təbii təhlükələrin azaldılması və idarəsi	●	●	●
1.4	Yerli əhalidə ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı təhsilin təkmilləşdirilməsi	●	●	●
1.5	WASH-ın məsələləri	●	●	●
Prosesə qoşulan və maraqlanan tərəflər:				
● Gürcüstan hökuməti; ● Gürcüstanın Ətraf Mühitin Mühafizəsi və Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi; ● Ətraf Mühitin Milli Agentliyi; ● Tsalka bələdiyyəsinin meriyası				

Layihə çərçivəsində aparılmış SWOT analizin nəticələrinə əsasən ətraf mühitin mühafizəsi istiqaməti baxımından sahənin güclü tərəfləri olaraq, coğrafi yerləşmə və torpaq qatları, klimat və başqa təbii resurslar hesab olunur.

№	Problemlər	Həlli yolları		
		Qrant müsabiqəsi	İmkanların gücləndirilməsi	Lobbyçilik-advokatlaşdırma
1	Təhsil, mədəniyyət, idman və gənclər			
1.1	Təhsil, mədəniyyət müəssisələrinin çatışmamazlığı	●	●	●
1.2	Köhnəlmiş tədris, mədəniyyət infrastruktur və inventar	●		●
1.3	Kvalifikasiyalı/peşəkar kadrların çatışmamazlığı		●	
1.4	İncəsənət dairəsinin çatışmamazlığı	●		●
1.5	Peşəkar tədris müəssisələrinin olmaması	●	●	●
1.6	Məktəbəqədər təhsilin aşağı səviyyədə olması (yetərsiz sayda olan məktəbəqədər yetişdirmə və təhsil müəssisələri)		●	●
1.7	Az fəallıq göstərən vətəndaş cəmiyyəti		●	●
1.8	Uşaqların əmək işlərinə qoşulması		●	●
1.9	Keyfiyyətsiz internet		●	●
1.10	Dil maneəsi	●	●	●
Prosesə qoşulan və maraqlanan tərəflər: ● Gürcüstan hökuməti; ● Gürcüstanın Təhsil, Elm, Mədəniyyət və İdman Nazirliyi; ● Tədris və Elmi İnfrastrukturun İnkişaf Agentliyi; ● Müəllimlərin Milli Peşəkar İnkişaf Mərkəzi; ● Təhsil Keyfiyyətinin Milli İnkişaf Mərkəzi; ● Məktəbəqədər yetişdirmə və təhsil müəssisələri və məktəblər; ● Tsalka bələdiyyə meriyası				

Qeyd olunan istiqamətin SWOT analizi və mövzu ilə bağlı qrupların apardığı ehtiyac araşdırmaları ilə bağlı görüşlərin nəticələrinə istinadən istiqamətin əsas güclü tərəfləri olaraq qanunla nəzərdə tutulmuş maddi güzəştlər qeyd olundu. Bundan əlavə bələdiyyədə Mədəniyyət Mərkəzinin fəaliyyət göstərməsi mühiti bu istiqamətdə yaxşı imkan yaradır. Vətəndaş cəmiyyətində mədəniyyət ya tədris istiqamətinə gənclərin maksimum qoşulmasına ciddi maraq və tələb var.

№	Problemlər	Həlli yolları		
		Qrant müsabiqəsi	İmkanların gücləndirilməsi	Lobbyçilik-advokatlaşdırma
1 Səhiyyə və sosial məsələlər				
1.1	Kvalifikasiyalı tibbi heyətin çatışmamzlığı		●	●
1.2	Zəif tibbi infrastruktur			●
1.3	Tibbi müəssisələrin zəif texniki təchizatı	●		●
1.4	Keyfiyyətli tibbi xidmət almaq imkanı		●	●
1.5	İnkişaf etməmiş nəqliyyat infrastrukturunu (İctimai nəqliyyat)			●
1.6	Fiziki imkanları məhdudiyyətli şəxslər üçün adaptasiya edilmiş mühitin və infrastrukturun olmaması və onların ictimaiyyətə az integrasiya olması	●		●
1.7	Gün mərkəzinin olmaması	●		●
1.8	İşsizlik	●	●	●
1.9	Suyun əlçatanlığının aşağı səviyyədə olması	●		●
Prosesə qoşulan və maraqlanan tərəflər:				
● Gürcüstan hökuməti; ● Gürcüstanın İşğal Edilmiş Ərazilərindən Qaçqınlar, Əmək, Səhiyyə və Sosial Müdafiə Nazirliyi və onun tabeliyində olan ictimai hüquqi şəxslər; ● Tsalka bələdiyyə meriyası				

Dövlət proqramları (ümumi səhiyyə proqramı), bələdiyyə meriyasının maddi və qeyri-maddi yardımları, müəyyən qədər, mövcud problemlərə cavab verir. Bu proqramlar sosial müdafiəsiz əhali, çoxuşaqlı ailələr və fiziki imkanları məhdudiyyətli şəxslər və.s üçün əhəmiyyət daşıyır.

№	Problemlər	Həlli yolları		
		Qrant müsabiqəsi	İmkanların gücləndirilməsi	Lobbyçilik-advokatlaşdırma
1	Gender bərabərliyi və qadınların qoşulması			
1.1	Erkən evlilik		●	●
1.2	Mentalitet və stereotiplər		●	●
1.3	Əhalidə təhsil və məlumatlandırma səviyyəsinin aşağı səviyyəsi		●	
1.4	Qadınlara qarşı ayrı-seçkilik və zorakılıq (fiziki və psixoloji)		●	●
1.5	Bələdiyyədə qadınların formal və qeyri-formal birliyinin olmaması	●	●	●
1.6	Mövcud olan ağır sosial-iqtisadi vəziyyət	●		●
1.7	Qadınların qərar qəbul etmə prosesinə aşağı səviyyədə qoşulması /iştirak etməsi	●	●	●
1.8	Suyun əlçatanlığının aşağı səviyyədə olması	●		●
Prosesə qoşulan və maraqlanan tərəflər: • Gürcüstan hökuməti; • Gürcüstanın İşğal Edilmiş Ərazilərindən Qaçqınlar, Əmək, Səhiyyə və Sosial Müdafiə Nazirliyi və onun tabeliyində olan ictimai hüquqi şəxslər; • Tsalka bələdiyyə meriyası				

Tsalka bələdiyyəsinin çoxetnikliyi, ənənələri, eləcə də qadınların kənd təsərrüfatında, əl işi, kulinariya və başqa sahələrdə potensialı və təcrübəsi bələdiyyədə gedən proseslərə qadınların fəal qoşulması imkanlarını təmin edir.

№	Problemlər	Həlli yolları		
		Qrant müsabiqəsi	İmkanların gücləndirilməsi	Lobbyçilik-advokatlaşdırma
1	İctimai idarə			
1.1	Məhdud büdcə		●	●
1.2	Yetərsiz sayda kadrlar		●	●
1.3	Dil maneəsi	●	●	●
1.4	Nepotizm			●
1.5	Əhali və meriya arasında ünsiyyət, koordinasiya çatışmamazlıqları		●	●
Prosesə qoşulan və maraqlanan tərəflər: ● Gürcüstan hökuməti; ● Dövlət Müəvkkili üzrə Regional Xidmət; ● Tsalka bələdiyyə meriyası.				

Maraqlanan tərəflərin birgə görüşlərinin və SWOT analizinin nəticələrinə görə ictimai idarənin effektivliyi baxımından güclü tərəflərdən biri olaraq ictimai xidmətlərdə etnik azlıqların yüksək səviyyədə təqdim olunması qeyd olundu. Belə ki, yerli ictimai xidmətin yüksək vəzifəli əməkdaşlarının qarşılıqlı iştirak yolu ilə qarşılıqlı əməkdaşlığa hazır olması vacibdir.

8. MONITORINQ VƏ QIYMƏTLƏNDİRMƏ

Tsalkanın yerli inkişaf strategiyasına əsasən planlaşdırılmış fəallıq və prosesləri müşahidə etmək üçün eləcə də onların qiymətləndirilməsi üçün effektiv qiymətləndirmə və monitoring sisteminin yaradılması vacibdir. Onun məqsədi yerli inkişaf strategiyası ilə müəyyən edilmiş məqsədlərin yerinə yetirilməsi prosesinin, nail olunan nəticələrin araşdırılması və problemlərin aşkarlanmasıdır.

Monitoring və qiymətləndirməyə görə məsuliyyət daşıyan orqan Tsalka Yerli İnkişaf Qrupunun İdarə Şurası olacaq və bütün prosesə nəzarət edəcək: Tsalkanın yerli inkişaf strategiyası ilə müəyyən edilmiş işin həyata keçirilməsinə, məqsədlərə nail olmağa, strategiya və fəaliyyət planına dəyişikliklərin daxil edilməsi və başqa məqsədlərə nəzarət.

Bundan əlavə "Tsalka LAG"-ın idarə şurasından əlavə qrant layihələrin qiymətləndirilməsi komissiyası toplanacaq və layihələrin müvafiq strategiya məqsədlərini və üstün istiqamətləri qiymətləndirəcək. Qeyd olunan iş üçün komissiya qrant kitabçası ilə rəhbərlik edəcək. Kitabça layihənin maliyyələşdirilməsinə bələdçilik edir, layihənin qiymətləndirilməsi ilə bağlı qərar qəbul etmə alətini əhatə edir.

This image shows a blank sheet of white paper with horizontal blue lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page, providing a guide for writing. There are no margins, text, or other markings on the paper.

This image shows a single sheet of white paper with horizontal blue ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

This image shows a single sheet of white paper with horizontal blue lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

This image shows a blank sheet of white paper with horizontal blue lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page, typical of notebook paper. There are no margins, text, or other markings on the page.